

**GLOBALLASHUV JARAYONIDA O‘SMIRLAR O‘RTASIDA
HUQUQBUZARLIKLAR PSIXOPROFILAKTIKASI MUAMMOLARI**

**ПРОБЛЕМЫ ПСИХОПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ
ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

**PROBLEMS OF PSYCHOPREVENTION OF CRIME AMONG DOLESCENTS
IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Raxmatov Faxriddin Umarovich

*Namangan viloyati Ichki ishlar boshqarmasi boshlig‘ining o‘rinbosari-
Ma‘naviy ma‘rifiy ishlar va kadrlar bilan ta‘minlash xizmati boshlig‘i*

Annotatsiya: *ushbu maqolada globallashuv jarayonida o‘smirlar o‘rtasida huquqbuzarliklar psixoprofilaktikasi muammolari to‘g‘risidagi g‘oyalarni rivojlantirishning psixologik masalalari yoritilgan. Hozirgi paytda bolalarning yoshlik davrlarida tajovuskorlik harakatlari, o‘spirinlik davrlarida noqonuniy hulqni ko‘rinishlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *inson huquqlari, xavfsizlik, BMT, YuNESKO, shaxs, jamiyat, erkinlik, majburiyat, ijtimoiy-iqtisodiy vazifa, ittifoq.*

Аннотация: *в статье рассмотрены психологические вопросы развития представлений о проблемах психопрофилактики правонарушений среди подростков в условиях глобализации. В настоящее время выделены агрессивные действия детей в юношеском возрасте и противоправное поведение в подростковом возрасте.*

Ключевые слова: *права человека, безопасность, ООН, ЮНЕСКО, личность, общество, свобода, обязанность, социально-экономическая задача, союз.*

Abstract: *the article examines psychological issues of the development of ideas about the problems of psychoprevention of delinquency among adolescents in the context of globalization. Currently, aggressive actions of children in their youth and illegal behavior in adolescence are highlighted.*

Key words: *human rights, security, UN, UNESCO, individual, society, freedom, obligation, socio-economic task, union.*

Mavzuning dolzarbligi: Globallashuv – bu butun dunyo bo‘ylab iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diniy integratsiya va birlashish jarayonidir. Globallashuv – bu xalqaro mehnat taqsimoti, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tizimi orqali bir-biri bilan bog‘langan milliy iqtisodiyotlar majmui sifatida tushuniladigan, jahon iqtisodiyoti tarkibini o‘zgartirish jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir. Transmilliylashtirish va mintaqaviylashtirish asosida iqtisodiyotning chambarchas bog‘liqligi hisoblanadi. Globallashuvning kelib chiqishi haqidagi qarashlar doimo munozarali bo‘lib kelgan. Tarixchilar bu jarayonni kapitalizmning rivojlanish bosqichlaridan biri deb hisoblaydilar.

Iqtisodchilar bu jarayonni moliya bozorlarining transmilliylashuvidan ekanligini ta’kidlab kelishmoqda. Siyosatshunoslar demokratik tashkilotlarning keng tarqalishiga urg‘u berishadi. Madaniyatshunoslar globallashuvning namoyon bo‘lishini madaniyatning g‘arbiylashuvi, jumladan, Amerika iqtisodiy ekspansiyasi bilan bog‘lashadi. Globallashuv jarayonlarini tushuntirishda axborot texnologiyalari yondashuvlari mavjud. Siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy globallashuv bir-biridan farq qiladi. Mintaqaviylashtirish globallashuv subyekti bo‘lib, texnologik va iqtisodiy rivojlanishning jahon qutblarini shakllantirishda kuchli kumulyativ samara beradi.

Istiqlol tufayli O‘zbekiston mustaqil xalqaro huquq sub’ekti sifatida ko‘plab nufuzli xalqaro tashkilotlarning teng huquqli a’zosi bo‘ldi. O‘zbekistonda inson huquqlarini rag‘batlantirish, ularga amal qilish va ularni himoya qilish masalalariga davlat siyosatining hamda xalqaro sheriklar bilan o‘zaro aloqalarning ustuvor mezonlaridan biri sifatida qaraladi. Bugungi kunda mamlakatimizda hozirgi davr demokratiyasi va inson huquqlari mezonlariga javob beradigan barqaror siyosiy tizim shakllantirilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 3 avgustdagi 490-sonli “Voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga muvofiq 2021 yil 1 sentyabrdan e’tiboran qarovsiz bolalar bilan ishlash tizimida shunday tartib joriy etildiki, unga muvofiq, voyaga yetmagan shaxsning qarovsiz qolganligini aniqlash bo‘yicha voyaga yetmaganlar masalalari bo‘yicha inspektor-psixologlar tomonidan - ta’lim muassasalarida, profilaktika inspektorlari tomonidan - xizmat hududida, mahalla fuqarolar yig‘inlari raislari va mahallalardagi xotin-qizlar faollari tomonidan - oilalarda o‘rganish (kuzatish) va profilaktika tadbirlarini amalga oshirish jarayonida qarovsiz bolalar aniqlanadigan bo‘ldi.

O‘zbekiston, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, YuNESKO, Xalqaro mehnat tashkiloti, Yevropa Xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, Parlamentlararo ittifoq, Islom hamkorlik tashkiloti, Shanxay hamkorlik tashkiloti, Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi kabi xalqaro hamda mintaqaviy tashkilotlar bilan faol xalqaro hamkorlikni yo‘lga qo‘ydi.

Bolalar va yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi bo‘yicha UNICEF o‘z bayonotini bildirdi .

"UNICEF O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Ichki ishlar vazirligi vakillari bilan uchrashuvida bolalar va yoshlar orasida jinoyatchilikning oldini olish chora-tadbirlariga alohida e’tibor qaratganini yuksak baholaydi.

Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyaga a’zo davlat sifatida, O‘zbekiston rehabilitasiya va reintegrasiya jarayonlari voyaga yetmagan bolalarning manfaatlarini, albatta, e’tiborga olgan holda adliya tizimida tegishli islohotlarni olib boradi. Bola huquqlari bo‘yicha Qo‘mita jinoyatchilikning ijtimoiy ildizlarini izlash zarurligini ta’kidlaydi. U davlat va jamoatchilikning turli darajalarida jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha har tomonlama jihatlarni o‘z ichiga olgan dasturlarni taklif etadi.

Shunisi e‘tiborga loyiqki, Prezident tegishli davlat idoralarini yoshlar sodir etgan jinoyatlarni tahlil qilishga, ularning sabablarini aniqlashga va jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha chora-tadbirlarni kuchaytirishga da‘vat etdi.

Bolalar turli sabablarga ko‘ra jinoyat sodir etishlari yoki huquqbuzarlikka qo‘l urishlari mumkin. Xalqaro tadqiqotlarning natijalari ko‘rsatishicha, bunday bolalar zo‘ravonlik, haqorat, mensimaslik va ekpluatsiya singari holatlar mavjud bo‘lgan muammoli oila muhitidan bo‘ladilar. Shu bois himoyaga muhtoj bolalarning muammolarini hal etish juda muhimdir.

Global amaliyot shuni tasdiqlaydiki, jinoyatchilikning oldini olish dasturlari huquq-tartibot idoralari tomonidan emas, balki ijtimoiy himoya organlari tomonidan olib borilganida samaraliroq bo‘ladi. UNICEF tegishli vazirliklar va idoralarga bolalar uchun adliya tizimini mukammallashtirishda xalqaro normalar va standartlarga muvofiq ravishda texnik yordam ko‘rsatishga tayyor ekanligini bayon etadi” deyiladi bayonotda.

«Muvaffaqiyatli ravishda voyaga yetmaganlar orasidagi jinoyatchilikning oldini olish erta bolalikdan boshlab o‘smirlarning har tomonlama barkamol bo‘lishlarini ta‘minlashga qaratilgan sa‘y-harakatlar butun jamiyat va davlat tizimi tomonidan qilinishini taqozo etadi,» - dedi Sasha Graumann, UNICEF‘ning O‘zbekistondagi vakolatxonasi rahbari. “Yoshlar jamiyat hayotida faol rol o‘ynash uchun imkoniyatlarga ega bo‘lishlari lozim, hamda ularga jamiyat rivojiga hissa qo‘shadigan shaxslar sifatida qarash kerak,» - deb qo‘shimcha qildi u.

Juda ko‘plab rivojlangan davlatlarda bo‘lgani kabi dunyo xaritasida munosib o‘rin olgan mustaqil O‘zbekistonimizda ham barcha sohalarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarning barchasi inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko‘tarib, uning kuchi, idroki, irodasi, salohiyati, ruhiy hamda ma‘naviy barkamolligini bevosita taraqqiyot, rivojlanish va sivilizasiya bilan uzviy bog‘ladi. Bunda inson va uning mukammaligi, o‘z ustida ishlashi, barkamolligi xususida qayg‘urishi muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi.

Inson psixologiyasini bilish, o‘z taraqqiyotini va iqtidorini tashkil etishni bilish, har qanday yosh davrda ham optimal ravishda o‘qishga va ishga yaroqlilikni, turli o‘zgarishlarga psixologik jihatdan tayyorlikni ta‘minlash, yangicha fikrlash va tafakkur qilish, ro‘y berayotgan jarayonlarni obyektiv va to‘g‘ri idrok qilish qobiliyatini rivojlantirish muammolarini ilgari surilgan.

Hozirgi kunda psixologik bilimlarga ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda.

Huquq tartibot va yuridik faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan xodimlar uchun psixologik bilimlarni egallash juda ham muhimdir. Psixologik bilimlar yuridik va huquqiy sohasiga doir ma‘lumotlarning tarkibiy qismi bo‘lib hisoblanadi. Ular nafaqat huquq tartibot va yuristlar uchun mavjud bo‘lgan maxsus muammolarni hal etishga yordam beradi, balki ish bilan birgalikda “aybdorlik”, “jinoyatchi shaxsi”, “jinoiy xulq - atvor” kabi asosiy jinoiy huquqiy tushunchalarning yechimini huquqiy-yuridik psixologiya nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishni talab etadi.

Hozirgi paytda bolalarning yoshlik davrlarida tajovuskorlik harakatlari, o‘spirinlik davrlarida noqonuniy hulqni ko‘rishimiz mumkin. Yoshlarning uchdan bir qismini o‘rganib ko‘rilganda shu narsaga amin bo‘lindiki, 16-17 yoshdagilar jinoiy ishga qo‘l urishga moyillik yuqori bo‘lar ekan.

Hozirgi paytda texnikaning rivojlanishi bilan birgalikda ehtiyotsizlik natijasida sodir etilgan jinoyatlarning va o‘z joniga qasd qilayotganlar soni ortib bormoqda. Bu yerda shaxsning individual xususiyatlari va ehtiyotsiz harakatlarning bog‘liqlik tomonlarini ko‘rishimiz mumkin. Intizomsizlik, beg‘amlilik, yuzaki fikr yuritish, palapartishlik va h.k.lar yuzasida bunday ishlar sodir qilinadi.

Muloqatga bo‘lgan ehtiyoj va hayotda o‘z o‘rniga ega va mustaqil bo‘lishga intilishi faqat yaxshi sharoitlarda va ijtimoiy foydali faoliyat turlarida yuzaga keladi. Bunday sharoitlar mavjud bo‘lmasa o‘smir o‘z mustaqilligi va nimalarga qodir ekanligini isbotlash uchun norasmiy o‘smirlar guruhiga a‘zo bo‘ladi, ko‘cha-kuyda o‘z ehtiyojlarini qondiradi. Bunday joylarda uning hati-harakatlari noijtimoiy hulqga aylanib ichish, chekish, yomon so‘zlash, bezorilik qilishga qiziqadi va shu hayotni yoqtirib qoladi.

Narkotik modda, spirtli ichimliklar bilan do‘stlashish ko‘proq insonning yoshlik davrida namoyon bo‘ladi. Odam animiya holatida bo‘lgan paytida ko‘proq shu narsalarga qo‘l uradi. Bu odamlarda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan ideallarning yo‘qligidan dalolat beradi, ular real hayotda o‘zining o‘rniga ega bo‘lish, imkoniyatlardan foydalanish uchun kurash olib borishdan bosh tortadi.

Vujudga kelgan vaziyatlardan yengil chiqish va qiyinchiliklardan o‘zini xalos qilishi uchun o‘smir narkotik moddalar va alkogolizm illatiga berilib ketadi. Narkotik orqali u hayolparast bo‘lib qoladi, bu narsalar uning yuragiga malham bo‘lib ruhiy osudalik baxsh etadi.

O‘smir yoshidagi bolalarning noijtimoiy hulqi asosida yuzaga kelgan xarakteralogik belgilarini pedagogik va psixologik jihatdan yaxshilash uchun har biriga individual yondoshish lozim.

Yuqorida to‘xtalib o‘tganimizdek, «qiyin» o‘smir yoshidagi bolalarning shaxsini shakillanishida, ko‘pchilik hollarda, oiladagi notinch vaziyat sabab bo‘ladi. Atrofimizga nazar tashlab o‘tganimizda, odatda, odamlar o‘zlarining umumiy qiziqishlari orqali turli jamoalarga kiradilar va u yerda o‘zaro jipslashishga harakat qiladilar.

O‘smirlik davrida ichki sekresiya bezlari funksiyasi ham o‘zgaradi, bu esa jinsiy yetilishni tezlatadi. Markaziy nerv tizimida ko‘zgaluvchanlik o‘zgaradi, natijada yaqqol xis-tuygular paydo buladi. Qalqonsimon bez faoliyatining kuchayishi qo‘zg‘aluvchanlik, asabiylashish va toliqishni keltirib chiqaradi. Bosh miya qobig‘ida tormozlanish jarayonining susayishi shiddatli emosional kechinmalarni vujudga keltiradi, xulq-atvorda parokandalik, g‘ayritabiiylik paydo bo‘ladi. Ularning bu xulq-atvorini yaxshi tomonga qarab harakatlantirishda ehtiyotkorlik bilan muomalada bo‘lish, shaxsiyatiga tegmaslik va hayot uchun zarur bo‘lgan psixologik maslahatlar berish zarur bo‘ladi. Aks holda hayotdan nafratlanish va o‘z joniga qasd qilishga urinib ko‘rish holatlari kuzatilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojatnomasi. 2022 yil 20 dekabr. // www.uza.uz
2. O‘zbekiston Prezidenti BMT Bosh-assambleyasining 78-sessiyasida so‘zladi nutqi. Nyu-York shahridagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti bosh qarorgohi. 2023 yil 20 sentyabr — Sputnik. <https://aniq.uz/yangiliklar/>
3. Raxmatov F.U. “Voyaga yetmaganlarda jinoiy xulq og‘ishining psixoprofilaktik xususiyatlari” // Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertasiya. T.: 2024, - 150 b.
4. Qodirov O.S. “O‘smirlarda (11-15 yosh) jinoyat motivlari shakllanishining psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi” // Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertasiya. T.: 2020, - 155 b.
5. Safarovich Q.O. et al. O‘QUVCHILAR XULQ-ATVORI PROFILAKTIKASIDA MAQSADGA YO‘NALTIRILGAN TARBIYAVIY TA’SIR MODELII //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – C. 382-386.
6. Safarovich Q. O. et al. TARBIYASI QIYIN O‘QUVCHILARNING XULQ-ATVORI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH MASALALARI //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – C. 367-371.
7. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – C. 454-462.
8. Qodirov O.S. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.- 250 b.
9. Qodirov O.S., Sh.N.Xotamov. Ijtimoiy psixologiya // Darslik. - Samarqand, 2023.-360 b.
10. www.ziyouz.com kutubxonasi.
11. <https://kun.uz/02645322>